

بررسی سیر تحول معماری شهر تهران و تأثیرات آن بر کیفیت گردشگری بناهای تاریخی (نمونه موردی: منطقه ۱۲ شهر تهران)

علی شرقی^۱، قدرت الله رسولی نژاد^۲، فاطمه خالقیان^{۳*}

- ۱- دانشیار، عضو هیئت علمی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
۲- عضو هیئت علمی دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی
۳- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی (نویسنده مسئول)

The Evolution Of Tehran Architecture And Its Impact On The Quality Of Tourism in Various Historical Sites (Case Study : District ۱۲ of Tehran)

Ali Sharghi^۱, Ghodratollah Rasoulinezhad^۲, Fatemeh Khaleghian^{۳*}

- ۱- Associate Professor , Faculty member of Architecture and Urban Planning College , of Shahid Rajaei Training University
۲- Faculty member of Architecture and Urban Planning College , Shahid Rajaei Training University
۳- Master student of architecture, Architecture and Urban Planning College , Shahid Rajaei Training University (Corresponding Author)

ftm۷۱۲۲@gmail.com: ایمیل نویسنده مسئول

*Corresponding Author: ftm۷۱۲۲@gmail.com

چکیده

ناحیه تاریخی شهرها یکی از مهم‌ترین میراث‌های تمدن بشر و اصلی‌ترین مقصدهای گردشگری، به ویژه گردشگری فرهنگی و تاریخی به شمار می‌آیند. تهران به عنوان پایتخت ایران، به دلیل قدمت اسکان، زیست و معیشت در آن، از دوره پیش از پایتختی، شهری تاریخی به شمار می‌آید و واجد ظرفیت و پتانسیل‌های متعدد گردشگری ملی و بین‌المللی است، که علی‌رغم حجم زیاد سفر در این شهر، مغفول مانده و مورد استفاده قرار نگرفته است، در پاسخ به این مسئله، بازنده سازی هویت‌های فرهنگی و اجتماعی مناطق تاریخی شهرها، با هدف بهره‌برداری از ظرفیت‌های گردشگری آن‌ها، تجربیات موفق را به دست داده است. در این زمینه یکی از مسائل و مشکلاتی که امروزه گریبان‌گیر بافت تاریخی شهر تهران است، بازآفرینی نادرست فضاهای آن، نسبت به فضاهایی که در گذشته بوده اند، است. به همین منظور در این مقاله ابتدا مطالعاتی در جهت سیر تحول معماری در دوره های تاریخی شهر تهران (قاجار، پهلوی اول و دوم)، با رجوع به منابع دست اول و پایه، منابع دست دوم و اسناد تاریخی موجود، انجام گرفت، سپس در قسمت دوم کاربری های امروزه در این بناها از طریق مشاهده و تحقیقات میدانی جمع آوری و به بررسی، طبقه بندی و تحلیل بناها بر اساس نوع کاربری و در نهایت کیفیت گردشگری آنها پرداخته شده است. با بررسی های به عمل آمده می توان نتیجه گرفت با اتخاذ سیاست هایی برای ایجاد کاربری های مناسب در این مناطق و تسهیلات گردشگری می توان به رونق گردشگری کمک کرد.

واژه‌های کلیدی

بناهای تاریخی، تهران، معماری، گردشگری

Abstract

The historical area of the cities is one of the most important heritages of human civilization and the main tourist destinations, in particular cultural and historical tourism. Tehran as the capital of Iran, due to the age of the residence, Life and livelihood in it, From the period before becoming the capital, is considered as a historical city and has National and international tourism potentials, Despite the large volume of travel in this city, it has been neglected and unused, In response to This topic, Reviving the cultural and social identities of the historical areas of cities, Aim to exploit their tourism potential, Has created successful experiences. In this regard, one of the issues and problems that facing the historical context of Tehran these days, Improper recreation of its spaces, Compared to spaces that have been in the past. For this purpose, in this article, first, studies on the evolution of architecture in the historical periods of Tehran (Qajar, first Pahlavi, second Pahlavi), by referring to first-hand and basic sources, second-hand sources and available historical documents were performed, Then in the second part of today's uses in these buildings Through observation and field research,

buildings are collected and examined, classified and analyzed according to the type of use and finally the quality of their tourism. It can be concluded with the performed researches that with adopting policies to create proper uses in these tourism areas and facilities, can be contributed to the prosperity of tourism.

Keywords: Historical monuments, Tehran, Architecture, Tourism

۱- مقدمه

پهنه ها و بافت های تاریخی، یکی از اجزا و بخش های اصلی و مهم شهرها هستند که نقشی اساسی در مسیر تحول ساختار فضایی -کالبدی شهرها دارند. در حال حاضر، بسیاری از این پهنه ها و بافت ها، با تأثیرپذیری از عوامل مختلف ایفای نقش در گذشته، از پیشرفت بازمانده اند و دچار فرسودگی و افول شده اند. برخی از این عوامل عبارت اند از: متناسب نبودن ساختار فضایی و کالبدی آنها برای فعالیت ها و نیازهای زندگی شهری جدید، خارج شدن فعالیت ها و عملکردهای سنتی و گذشته از چرخه و فعالیت های اقتصادی و اجتماعی پویا و اصلی شهر (پوراحمد و احمدی فرد، ۱۳۹۷: ۷۷). یکی از عواملی که امروزه نقش نواحی تاریخی را در شهرها پر رنگ می کند، تمایل مردم به بازدید از آنان و تجدید خاطره ها است. امروزه گردشگری نقش قابل توجهی در توسعه و احیای بافت های تاریخی در شهرها دارد (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۶).

تاریخ معماری و شهرسازی ایران، تحت تأثیر تحولات معماری و شهرسازی اروپا (خصوصاً اروپای غربی) دستخوش تغییرات فراوانی شده که شروع این تأثیرپذیری از دوره قاجار بوده و در دوره پهلوی اول شدت گرفته است. از طرفی با گذشت زمان و ورود معماران خارجی و معماران تحصیل کرده ایرانی در فرنگ، شاهد گسترش سبک های متنوع معماری اروپای غربی در ایران هستیم که این معماری وارداتی، گاهاً توسط معماران، مطرح شده یا از طریق کشورهای همسایه و یا از طریق معماری کارت پستالی توسط شاهان و مسافران فرنگ رفته وارد ایران شده است (منتظر و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۴).

ناحیه تاریخی شهرها میراث ارزشمند معماری و کالبدی بجای مانده از گذشتگان ماست. این بخش از شهر تجلی گاه ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردمانی است که در دوره های تاریخی در این بخش از شهر روزگار سپری کرده و هویت فرهنگی آن را به ثبت رسانده اند. بنابراین حفظ، احیا و باززنده سازی و انطباق آنها با سیستم شهری از جمله ضرورت هایی است که می تواند حیات ناحیه تاریخی راهمگام با شهر پیش ببرد (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۶).

شهر تهران نیز که روزگاری به عنوان هسته حیاتی مطرح بود، در یک قرن گذشته در اثر تحولات شهری دچار افت و فرسودگی شد؛ زیرا در راستای اجرای مدرنیزاسیون، قوانین شهری زیادی تصویب شدند که ساختار کالبدی شهر را تغییر دادند تا سیمایی جدید از شهر ارائه و سود بردن از شهر در نظام سرمایه داری محقق شود. در برابر چنین تجدیدطلبی ای، به بافت مرکزی و تاریخی یا بافت سنتی توجهی نشد (نظریان، ۱۳۸۶: ۱۹۲). امروزه گردشگری در تهران به دلیل افت منزلت بافت های قدیمی و محله های تاریخی آن، در حاشیه قرار گرفته و به استثنای بازار یا برخی از میادین قدیمی آن، گردشگران رغبت چندانی به بازدید از این منطقه قدیمی نشان نمی دهند (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۴).

گردشگری از جمله فعالیت هایی است که می تواند باز زنده سازی فیزیکی و کالبدی را با احیای عملکردی و هویتی آن پیوند دهد و روح تازهای به فضاهای تاریخی شهر بدهد (رهنمایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۵). تاریخ محل های گردشگری، نقش مهمی در گردشگری شدن آن دارند. گردشگر جایی می رود که معنای واقعیت داشته باشد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۷).

در زمینه تاریخی پژوهش چند کتاب منتشر شده از جمله: بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۸)، معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)، نشر هنری معماری قرن، تهران؛ این کتاب در هفده فصل تدوین شده است و محور اصلی بحث مطالعه سیر تحول معماری ایران و تأثیرات مهم برگرفته از معماری غرب از دوره قاجار تا بعد از انقلاب است می باشد.

در فصل اول تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران در دوره قاجار مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل های دوم تا چهارم، تأثیرات اندیشه ها و معماری غرب بر معماری ایران بیان شده است و فصل های پنجم تا هشتم به معماری دوره پهلوی اول اختصاص یافته است و در فصل های نهم تا یازدهم تحولات معماری دوره پهلوی دوم بررسی شده است و از فصل دوازدهم تا هفدهم نیز معماری دوره بعد از انقلاب اسلامی مطالعه شده است (بانی مسعود، ۱۳۸۸).

بیشتر مطالعات انجام گرفته در زمینه توریسم در سطح جهان را در سه بخش می توان بررسی کرد: اول، مطالعات و کتاب هایی که بیشتر به شناخت و معرفی مکان های دیدنی و جذاب برای گردشگران پرداخته اند؛ دوم، مطالعات و کتاب هایی که به توریسم و ویژگی ها و تأثیرات آن پرداخته شده است؛ و سوم، مطالعاتی که به صورت تخصصی در رشته های مختلف بررسی شده اند. مانند: توریسم شهری، توریسم روستایی، اکوتوریسم و غیره (بوذری و همکاران، ۱۳۹۲). مقالات متعددی نیز در این زمینه منتشر شده اند که در این میان بایستی به شعبانی فرد و همکاران (۱۳۸۸) در مقاله ای با عنوان "بررسی سنجش ظرفیت پذیرش گردشگری شهری و مدلسازی شهرهای گردشگری پایدار از بعد کالبدی (نمونه موردی: منطقه ۱۲ تهران)" با هدف سنجش و ارتقا ظرفیت پذیرش گردشگری در منطقه ۱۲ تهران، از طریق مدل اتحادیه جهانی حفاظت از محیط طبیعی "عمل نمودند؛ نتایج حاصله نشان میدهد که حجم گردشگران ورودی به این منطقه بیش از ظرفیت پذیرش بالفعل این منطقه از شهر می باشد و روند توسعه گردشگری در این منطقه با توجه به ظرفیت پذیرش تعیین شده شکلی ناپایدار دارد (شعبانی فرد و همکاران، ۱۳۹۲).

پور احمد و احمدی فرد (۱۳۹۷) در پژوهشی به عنوان بررسی نقش گردشگری خلاق در باز آفرینی بافت تاریخی (مطالعه موردی: منطقه ۱۲ شهر تهران)، جاذبه های تاریخی همراه با عوامل و عناصر فرهنگی بر اساس گردشگری خلاق، به عنوان صنایع فرهنگی مطالعه شدند و نتایج، نمایش های عروسکی، شاخص تبلیغات و شاخص نقاشی در کنار جاذبه های تاریخی منطقه از مهم ترین عوامل و اولویت های صنایع فرهنگی به شمار می آیند (پوراحمد و احمدی فرد، ۱۳۹۷).

هدف نگارندگان در این مقاله با توجه به بررسی نقشه ها و اسناد تاریخی، نحوه شکل گیری و تغییرات صورت گرفته در طی زمان بر کاخ ها و بناهای تاریخی شهر تهران و سپس با نتایج حاصل از تحقیقات میدانی به بررسی کاربری امروزه آن ها در جهت توسعه گردشگری این شهر پرداخته است. در این پژوهش روند شکل گیری و تکامل معماری دوره قاجار، پهلوی اول و دوم و همچنین تأثیر معماری غرب بر آن مورد مطالعه قرار می گیرد، ضرورت چنین تحقیقی را می توان در تحلیل کیفیت گردشگری بناها و اقداماتی جهت در نظر گرفتن کاربری هایی متناسب با بنا که خود اقدامی در جهت برنامه ریزی توسعه گردشگری است بیان نمود.

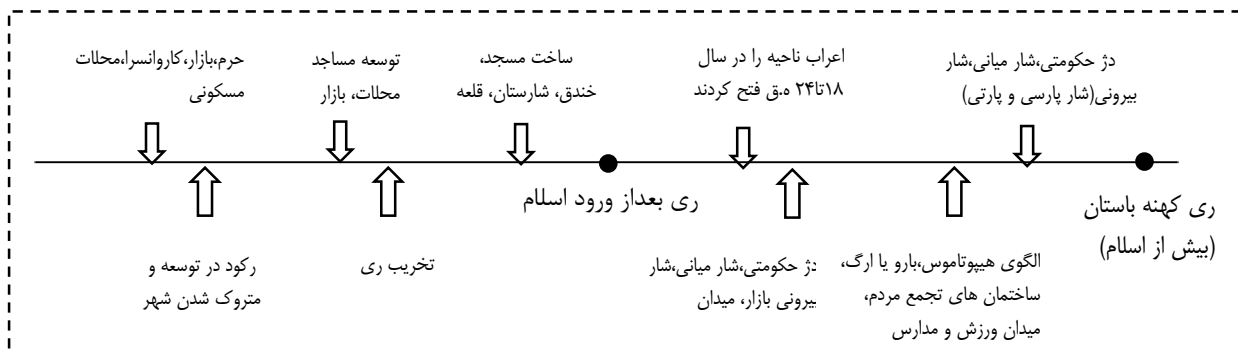
سیر تحول معماری تهران

ری قدیم: بررسی تحولات تاریخی نشان می دهد که شهر ری دارای تغییرات بسیاری در طول تاریخ بوده است. در شکل شماره ۱ تحولات محدوده شهر ری در ادوار مختلف ذکر شده است.

آنچه در مورد ری از دوران قبل از تاریخ می دانیم برگرفته از نتایج کاوش های انجام گرفته در ری می باشد، که خود شاهی است بر اهمیت ری از ازمه قدیم تا به امروز و نقش مهمی که در تاریخ این سرزمین ایفا نموده است (سلیمانی معز، ۱۳۹۶). ری در دوران اسلامی در شهرت و افتخار سرآمد شهرهای جهان اسلام و از قرن سوم هجری از بزرگترین شهرهای جهان اسلام بود (حسن، ۱۳۷۷). این شهر در زمان خلافت منصور بسیار آباد گردید و به فرمان او شهر تازه در بیرون محدوده ساخته و مسجد جامع بزرگی در میان آن برپا کرده بودند که در سال ۱۵۸ هجری به پایان رسید (بهرامی، ۱۳۲۷).

ری در دوران آل بویه از چنان اهمیتی برخوردار شد که به دارالملکی انتخاب گردید. در تاریخ گردیزی درباره روزگار محمود در ری آمده که چون به وی خبر دادند که در ری افرادی مذهب باطنی و قرامطه دارند، دستور داد که همه را سنگریز کنند و بعضی را اسیر کرده و به قلعه ها و زندان های خراسان فرستاد تا در آنجا مردند (گردیزی، ۱۳۶۳). در سال ۴۳۴ ه ق با حمله طغرل، ری به تصرف سلجوقیان درآمد و سال ۴۴۲ ه ق سلطان طغرل، تختگاه خود را از اصفهان به ری منتقل کرد و در آنجا سکه زد (کیانی، ۱۳۷۷). به فاصله زمان اندکی ری بدون هیچ هشدار در محاصره لشکران مهیب، سرسخت و سیری ناپذیر و تشنه به خون مغول قرار گرفت. ابن اثیر می گوید که همه مردم کشتار شدند (پوپ، ۱۳۸۷). در دوره تیموریان ری بار دیگر اسیر سپاه جنگجوی قهار و خونخوار تیمور گردید. تیمور لنگ سال ۷۸۹ به ری آمد و از راه همدان به اصفهان رفت (قدیانی، ۱۳۷۹). زمانی که کلاویخو در ۸۰۵ ه ق، در دوره تیمور از آنجا بازدید کرد، ری سراسر ویران و متروک بود (همان). در دوره صفویه شهر ری مورد توجه پادشاهان قرار داشت، مخصوصا پادشاهان صفوی به کرات از مقبره حضرت عبدالعظیم و امامزاده حمزه زیارت می کردند و از رهگذر سفرهای متعدد به ری، تهران مورد توجه قرار گرفت به دستور شاه طهماسب به دور شهر بارو کشیده شد. در دوره قاجاریه نیز اماکن زیارتی و تفریگاهی ری مورد توجه پادشاه قرار داشت و آثار تاریخی و مذهبی آن از جمله برج طغرل، مقبره حضرت عبدالعظیم و مرمت گردید (سلیمانی معز، ۱۳۹۶).

شکل (۱): تحولات شهر ری در دوران پیش و پس از اسلام (ماخذ: موحد و همکاران، ۱۳۹۱)

مهم ترین تحول در شهر ری مربوط به فرو ریختن حصارهای شهر تهران در دوره ناصرالدین شاه (۱۲۴۸ ه . ش) به منظور گسترش محدوده شهر تهران بود که در نتیجه آن شهر ری در حصار تهران قرار گرفت و به دنبال آن احداث خط ماشین دودی تهران - ری آغازی بر تحولات شدید در محدوده ری شد (شهرداری تهران، ۱۳۸۲: ۴).

شهر تهران: با توجه به اینکه معماری در هر دوره ای متناسب با سبک زندگی انسان ها در هر کشوری تغییر می کند. در ابتدای دوره قاجار بازار همچنان هسته ی اصلی شهر و محل تظاهر اشکال اجتماعی و اقتصادی و مذهبی شهر است که در اواخر این دوره به خیابان هایی نسبتاً مدرن و اروپایی تغییر شکل داد. در این خیابان ها نماها و جداره های جدید شهری به چشم می خورند و دسترسی ها به مرکز محلات که به عنوان مکانی نیمه مستقل فعالیت می کردند می رود. مساجد و مراکز حکومتی و بازار جایگاه خود را به عنوان عناصر مهم شهری حفظ کردند (شیعه، ۱۳۸۸). به نظر می رسد معماری مذهبی در این دوره تغییرات کمتری داشته و عمدتاً به همان سبک سنتی ساخته می شد. به ویژه مساجد که در کلیات همان سبک چهار ایوانی با شبستان، گنبد، محراب و منبر را در خود حفظ کردند (کمالی، ۱۳۸۹). علت این امر شاید پابندی

ملت به باورها و اعتقادات مذهبی بوده باشد که غرب را بلاد کفر دانسته و الگوبرداری از آنان را مخالف شعائر دینی شان می دانستند. چنان چه کاربرد تکیه دولت به عنوان آمفی تئاتر با مخالفت روبرو شد و در عوض به محلی برای اجرای آیین تعزیه اختصاص داده شد (شاهرویدی، ۱۳۹۴). از اواسط دوره قاجار با تغییر منابع فکری و اندیشه های حاکم بر جامعه و نیز آگاهی از پیشرفت ها، نیازهای متفاوتی نسبت به گذشته احساس می شد. این نیازها در ابتدا، توسعه بسیار نداشته و بیشتر در میان درباریان و اқشار مرفه خودنمایی می کرد. آنان پاسخ گویی به این نیازها و راه حل را در الگوبرداری از روش های غربی می دانستند، تأسیس دارالفنون، اعزام محصل به اروپا، استخدام معلمان خارجی و انتشار روزنامه، باعث تغییر نگرش اجتماعی و سیاسی در دوره قاجاریه شد. (شکل ۱). فضای حاکم بر معماری قاجار نیز پیرو همین نگرش بود. از اواسط عهد ناصری رفته رفته تقابل سنت و تجدد، به پیروزی تجدد منجر شد و معماری از این زمان فرم های کهن خود را از دست داد و ظاهری غربی به خود گرفت. (حشمتی و دولت آبادی، ۱۳۹۹: ۱۸۱). کاخ ها و عمارت های شاهی به سبب تجدد طلبی شاهان قاجار بیش از سایر بناها دستخوش تغییرات و پذیرای الگوها و نمادهای خرد و کلان فرنگی شدند (افشار اصل و خسروی، ۱۳۷۷). برای مثال در سال های بعد از حکومت فتحعلی شاه ساختمان هایی احداث شدند که مبدأ تغییرات در معماری سنتی محسوب می شدند. با ساخت بنایی چون شمس العماره که از فناوری غرب بهره چندانی نگرفته و تنها می توان به بلند مرتبه بودن آن اشاره کرد، در اواخر دوره ناصرالدین شاه شکل و شیوه ساخت بناها و کاخ ها به سمت شیوه نئوکلاسیک اروپایی حرکت می کند (شکل ۲). این بناها در ابتدا تحت تاثیر امواج نوگرایی در ظاهر و نمای خود قرار گرفته و رفته رفته زمینه را برای تغییرات بنیادی تر در جانمایی و نوع فضاها (پلان، نما و مقطع) فراهم آوردند. مصالح و شیوه های اجرا نیز به تدریج به الگوهای غربی متمایل شدند (قیادیان، ۱۳۹۲). هرچه به پایان حکومت قاجار نزدیک می شویم، ساخت بناها ساده تر شده و دیگر از معماری سنتی و درون گرا خبری نیست و بناهای مدرن به شیوه غربی و برونگرا جایگزین آن ها می شود. در اواخر این دوره تعدادی از عناصر معماری اروپایی وارد معماری ایرانی شد و در ترکیب با همان به کار رفت. بخشی از این عناصر وام گرفته شده از معماری کلاسیک و «سنتی» معماری به اصطلاح نئوکلاسیک اروپا بود و بخش دیگری هم تحت تأثیر معماری مدرن قرار داشت. با وجود برخی تأثیرگذاری معماری غرب در این دوره، کماکان معماری این دوره بر پایه اصول بنیادین معماری ایرانی-اسلامی، مانند اصل درون گرایی، محرمیت و ... استوار بوده است (همان) (شکل ۴).

شکل (۳): شمس العماره

(ماخذ: خلیلی پور و همکاران، ۱۳۹۱)

شکل (۲): دارالفنون

(ماخذ: قیومی بیدهندی و موسوی، ۱۳۹۷)

ساختمانی به سبک معماری مدرن اولیه که مقارن با اواخر عصر قاجاریه است در تهران احداث نشد. معماری مدرن با

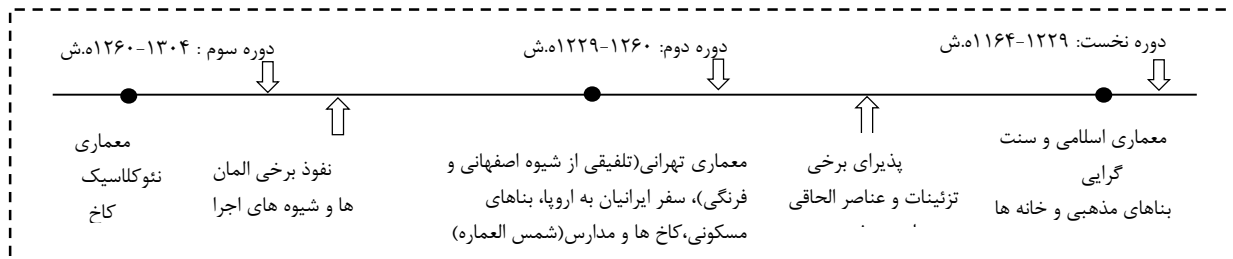

حدود چهار دهه تأخیر در اوایل قرن اخیر شمسی - در دوره پهلوی اول - برای نخستین بار در مرکز شهر تهران ظاهر شد . فقدان مصالح و فناوری مدرن و توسعه نیافتن نهادهای مدرن در کشور جزو عوامل کلیدی در این تأخیر زمانی است (قبادیان و کیانی، ۱۳۹۱: ۵۵).

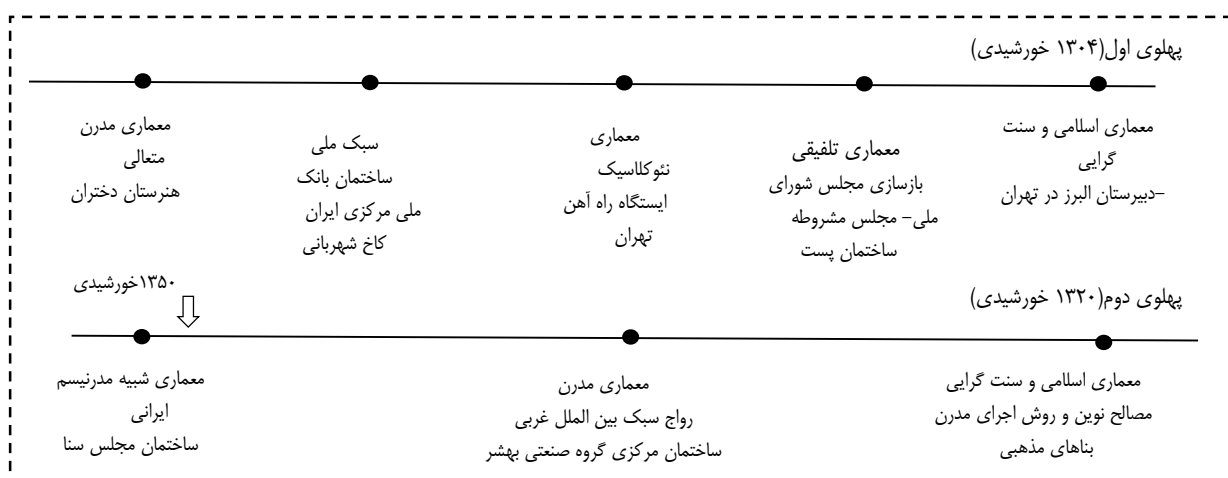
با توجه به تغییر حاکمیت و خواست دولت جدید برای مدرنیزاسیون در بخش‌های مختلف مملکت، بناهای بسیاری خصوصاً ساختمان‌های عمومی و حکومتی متعددی در این دوره اجرا شد . نهادهای جدید حکومتی و خدماتی نیاز به بناهای عظیم داشت که در عین حال می بایست اقتدار و شکوه دوره جدید را نوید میداد . سبک‌های مختلف معماری غرب از این دوره در ایران تأثیر بیشتری دارند . دلیل آن را باید افزایش اعزام دانشجو به خارج، فعالیت گسترده معماران فرنگی در ایران و همچنین سهولت سفر به غرب و توسعه امکانات ارتباطی مانند نشریات، پست، تلگراف و تلفن دانست (حق جو و همکاران، ۱۳۹۸).

در دوره پهلوی اول هنرمندان معماری ایرانی و غربی که سازنده بناهای دولتی و آموزشی و صنعتی بودند، برای اولین بار با نوعی انتخاب تاریخی روبرو شدند . آنان باید می فهمیدند که از چه دوره و چگونه و به چه مقدار انتخاب کنند . معماران اگر چه متأثر از فضای سیاسی باستان گرایی بودند، توانستند با تعدد بناهای ساخته شده فضای معماری باستان گرایی را تنوع بخشند . هم زمان شدن دوم حکومت پهلوی اول با روی کار آمدن و اقتدار حزب نازی در آلمان و ارتباط نزدیک و بی سابقه ایران و آلمان و پیامد آن انجام فعالیت‌های عمرانی و ساختمانی توسط متخصصین آلمانی خود به خود رویه نظامی را در ساخت بناهای این دوره دو چندان نمود . این تأثیرات بر روی نمای ساختمان بود که به گونه ای ملموس هیبت و شکل نظامی به خود می گرفت . مکتب معماری مدرن به وسیله دانش آموختگان ایرانی از فرنگ برگشته که در سال های آخر دوره پهلوی اول به ایران بازگشتند به ارمغان آورده شد . از آن رو که نهضت مدرنیسم در معماری هم چون دیگر مکاتب نخست در دانشگاه ها مورد توجه و آموزش قرار گرفت . آثار مطرح و به جا مانده از مکتب معماری مدرن را در نخستین سال های پیدایش آن در ایران به طور عمده باید در تهران و شهرهای بزرگ مانند تبریز و در ساختمان های عمومی و دولتی مشاهده کرد (بانی مسعود، ۱۳۸۸). در دوره سلطنت رضاشاه تغییر چهره تجریش شتاب بیشتری گرفت . از زمانی که رضاشاه سعد آباد را اقامتگاه تفریحی خود قرار داد . رفت و آمدها نیز به تجریش افزایش یافت از این رو نخستین جاده قدیمی شمیران که تا ده قلهک بیشتر کشیده نشده بود، تا میدان تجریش امتداد یافت، ایستگاه چارپایان در آن میدان به ایستگاه اتوبوس و سواری بدل گشت . سپس جاده پهلوی (خیابان ولیعصر کنونی) کشیده شد . به مرور زمان که کامیون، اتوبوس و سواری به عنوان وسایل حمل و نقل جای گاری و درشکه را گرفت . در دوره پهلوی دوم، معماری مدرن به جریان غالب و تأثیرگذار معماری ایران تبدیل می شود . معماری مدرن شکل گرفته در این دوره عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان ساز اروپا از جمله سبک بین الملل، مدرسه باهاوس کارها و اندیشه‌های لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، ریچارد نیوترا، آلوار آلثو، جمیز استرلینگ و ... حمایت می شد و ماحصل آن صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری " شبه مدرنیستی " نام گذاری گردید (همان) (شکل ۵).

بنابراین لایه های تاریخ شهر تهران را می توان : ۱- تهران شهری با برج و بارو (تهران تهماسبی) ۲- تهران؛ پایتخت ایران (تهران قجری) ۳- شکل گیری تهران مدرن (تهران پهلوی) ۴- تثبیت تهران مدرن (تهران پس از انقلاب) دانست . (عاملی و خلقتی، ۱۳۹۱: ۶۶).

شکل (۴): سبک های معماری در دوره قاجار (تهران قجری)، (ماخذ: نگارندگان با الهام از مقاله شاهرودی، ۱۳۹۴)

شکل (۵): سبک های معماری در دوره پهلوی اول و دوم (تهران پهلوی)، (ماخذ: نگارندگان با الهام از مقاله حق جو و همکاران، ۱۳۹۸)

شمیرانات: با انتقال دربار به تهران در زمان آقامحمدخان قاجار، شمیران و روستاهای آن به عنوان منطقه ای ییلاقی مورد توجه شاهان و شاهزادگان قاجار واقع شد (بجنوردی، ۱۳۹۳). به گفته کهن سالان تجریشی، محل اصلی ده تجریش در ابتدا نزدیک پل رومی رو به شمال در سمت راست آن بر روی تپه ای بود که در آنجا باغی بزرگ موسوم به گل باوکان قرار داشت اما پس از برپایی بقعه امروزی امامزاده صالح، اهالی تجریش که از بسیاری گرگ به ستوه آمده بودند، رفته رفته خانه های خود را رها کرده، به حوالی امامزاده صالح روی آوردند و در آنجا به ساختن خانه پرداختند و تجریش کنونی را ایجاد کردند. می توان گفت که جابجایی اهالی تجریش از محل اصلی آن ده به محل فعلی در اوایل پادشاهی فتحعلی شاه انجام پذیرفته است. اروپائانی که در دوره قاجار از شمیران دیدن کرده اند، عموماً روستاهای آنجا را روستایی خوش آب و هوا، اما محقر و با خانه هایی نیمه ویران توصیف کرده اند که در تابستان ها پناهگاه تهرانیان در گریز از گرمای تهران بوده است (همان).

در دوره سلطنت رضاشاه تغییر چهره تجریش شتاب بیشتری گرفت. از زمانی که رضاشاه سعد آباد را اقامتگاه تفریحی خود قرار داد، رفت و آمدها نیز به تجریش افزایش یافت از این رو نخستین جاده قدیمی شمیران که تا ده قلهک بیشتر کشیده نشده بود، تا میدان تجریش امتداد یافت، این رفت و آمدها و دشواری های آن، رفته رفته مردم تهران را به اندیشه

تهیه مسکن دائم در تجریش انداخت، نخست از باغ‌ها و سپس زمین‌های کشاورزی و بایر و سرانجام از تپه‌ها و دامنه‌های کوه‌ها آغاز به خرید کردند. بدین ترتیب، روز به روز چهره دهکده تجریش و پیرامون آن دستخوش دگرگونی شد (همان). تا میانه‌های دهه ۱۳۳۰ ه.ش تجریش چهره‌های شهری یافته بود، تجریش تا اوایل دهه ۱۳۴۰ به عنوان شهری مستقل و جدا از تهران بود. اما در آن سال‌ها با رشد کالبدی شهر تهران در دو سوی جاده قدیم شمیران و بویژه خیابان پهلوی (ولی‌عصر کنونی) که سراسر اراضی غرب آن از میدان ونک تا محمودیه تمامی به دولت تعلق داشت. در دوره بعد از انقلاب ۱۳۵۷ (به بعد) نیز با توجه به ادامه روند مهاجرت به شهر تهران و ضرورت تأمین مسکن، محدوده شمال تهران مورد ساخت و سازهای بی وقفه و فراوان قرار گرفت (مهندسان مشاور بافت شهر، ۱۳۸۲).

در سال‌های ۸۰-۱۳۶۱ منطقه شمیرانات با توسعه محلات قدیمی و رشد شتابان هسته محلاتی که در دوره‌های قبل ایجاد شده بود، مواجه شد و کلیه باغات به جز مواردی چون باغ سفارخانه‌ها، پارک‌های عمومی، فرهنگسرا و کاخ موزه‌ها به تدریج تخریب شده و به زیر ساخت و ساز رفتند. بدین ترتیب، در حال حاضر تمام اراضی منطقه به زیر ساخت و ساز رفته و به ندرت می‌توان نشانه‌ای از باغات قدیمی و ویلاقی این منطقه پیدا کرد (صباغیان و خانلو، ۱۳۹۶).

شناسایی قابلیت های گردشگری مناطق تاریخی شهر تهران

تهران به دلیل دارا بودن نقش پایتختی، که آن را به بزرگترین قطب اداری، سیاسی، فرهنگی، خدماتی و ... تبدیل نموده و باعث شده تا بیشتر امکانات زیربنایی و خدماتی را در خود جای دهد، با دارا بودن جاذبه های فراوان انسان ساخت و جاذبه های طبیعی که به دلیل نیاز جمعیت متراکم به آنها ساخته شده اند، امروزه بزرگترین مبدأ و مقصد گردشگری - به لحاظ ورود و خروج گردشگر - در سراسر ایران می باشد. (رستمی، ۱۳۸۶: ۵۸).

بخش زیادی از بافت تاریخی این شهر در منطقه ۱۲ قرار گرفته است که نمادهای هویت داری از تهران تاریخی در آن وجود دارد. به همین دلیل، جایگاه منحصر به فردی در شهر دارد و در دهه های اخیر، توجه برنامه ریزان و دیگر کنشگران شهری به آن معطوف شده است. این منطقه امکانات و استعدادهای تاریخی، طبیعی، اجتماعی و فرهنگی ارزشمند، بالقوه و بالفعل فراوانی از نظر گردشگری دارد (مهندسان مشاور باوند، ۱۳۸۵).

به طور کلی می توان منابع و جاذبه های موجود را در ۸ لایه توریستی شهر: ۱- جاذبه های فرهنگی و هنری؛ ۲- جاذبه های مذهبی؛ ۳- جاذبه های تاریخی؛ ۴- جاذبه های طبیعی و تفریحی؛ ۵- جاذبه های ورزشی؛ ۶- جاذبه های مدرن شهر؛ ۷- لایه امکانات سفر؛ ۸- لایه امکانات اقامت و خدمات جانبی سفر. تقسیم کرد (عاملی و خلقتی، ۱۳۹۱: ۶۵) که در ادامه به بررسی چهار لایه اول پرداخته می شود.

منابع و جاذبه های طبیعی: بسیاری از سفرنامه نویسان، تهران را با عناوینی مانند شهری سرسبز، شهری پر از باغ های میوه و شهر چنار یاد کرده اند، اما منطقه ۱۲ با توجه به اینکه بخش زیادی از بافت تاریخی شهر را دارد، بهره چندان از این عناوین نبرده است و به جز فضای سبز و پارک های محدود (پارک شهر و پارک های سه گانه شمال محور شوش) منبع یا جاذبه طبیعی خاصی ندارد (پوراحمد و احمدی فرد، ۱۳۹۷: ۸۰). فضاهای غیرشهری منطقه تهران از توانمندی و جاذبه های بسیار بالای طبیعی برای جذب گردشگر برخوردار است. بگونه ای که در قلمروهای گوناگون کوهستانی، میان کوهی، دشتی، بیابانی و کویری آن متناسب با فصل های مختلف سال و ویژگی های جغرافیایی آن برای انواع توره های گردشگری مناسب است (شفیعی ثابت و همکاران، ۱۳۹۱).

منابع و جاذبه های تاریخی و یادمانی: ۲۷ درصد از سطح منطقه ۱۲ بیش از چهارصد سال، و ۷۳ درصد از بافت آن بیش از دویست سال قدمت دارد. منطقه ۱۲ به عنوان مرکز شهر تهران، کاخ ها و موزه های متعددی از جمله

کاخ گلستان، موزه آگینه، موزه جواهرات ملی، موزه شهید رجایی، موزه استاد ابوالحسن صبا، موزه مردم شناسی و موزه ملی ایران دارد. بازار تهران نیز از جاذبه های تاریخی و یادمانی آن به شمار می آید (پوراحمد و احمدی فرد، ۱۳۹۷: ۸۰).

منابع و جاذبه های زیارتی و اعتقادی: این جاذبه ها در مرکز شهر تهران شامل امام زاده ها، مساجد، کلیساها، حسینیه ها و سقاخانه هاست. امامزاده های این منطقه عبارت اند از: امامزاده اسماعیل، امامزاده زید، امامزاده سید نصرالدین و امام زاده یحیی. مساجد در مقام گسترده ترین اجزای شبکه فراگیر اجتماعی و به دلیل نقش آفرینی در مدیریت ارتباطات اجتماعی و تأثیر بر توسعه شهری، از مقدس ترین و مهم ترین ارکان یک اجتماع هستند. در این منطقه، ۲۰۴ مسجد وجود دارد که بزرگ ترین، کوچکترین، زیباترین، فرهنگی ترین و قدیمی ترین آنها عبارت است از: مسجد امام، مسجد فخار، مسجد شیخ فضل الله نوری و مسجد بینایی. مهم ترین کلیسای این منطقه، کلیسای سورپ سرکیس است. حسینیه ها و تکیه های معروف این منطقه عبارت اند از: حسینیه امیر سلیمانی، حسینیه سیدالشهدا و تکیه سادات اخوی. سقاخانه ها نیز که شاید جذابیت های زیادی برای گردشگران داشته باشند، در این منطقه قرار دارند که معروف ترین آنها سقاخانه نوروز خان، سقاخانه شیخ هادی نجم آبادی و سقاخانه آینه است (همان).

منابع و جاذبه های اجتماعی و فرهنگی: مراکز دولتی و غیردولتی مهمی در منطقه تهران قدیم یافت میشود که برخی از آنها عبارت اند از: سفارتخانه های دانمارک، آلمان، روسیه، انگلیس، ترکیه و ...، وزارت امور خارجه، وزارت اقتصاد و دارایی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان مدیریت و برنامه ریزی (بهزادفر، ۱۳۸۷: ۳۱۷-۶۹). در این منطقه، مراکز آموزشی زیادی هم وجود دارد که شامل ۱۶ مرکز آموزش عالی و ۳۲۳ مدرسه و آموزشگاه است. از مشهورترین آنها می توان به مدرسه دارالفنون اشاره کرد. علاوه بر این، ۲۶ باب حوزه علمیه و مرکز آموزش دینی از جمله مدرسه مروی، و ۳۹ مرکز ورزشی نیز در این منطقه وجود دارد. سالن های سینما و تئاتر، میادین، معابر و خیابان های تاریخی (مانند سبزه میدان، معبر ادیان و خیابان لاله زار) و راسته های تجاری و خرید، از جمله منابع و جاذبه های اجتماعی و فرهنگی این منطقه هستند (پوراحمد و احمدی فرد، ۱۳۹۷: ۸۰).

در جهت توسعه گردشگری، زیرساخت ها در یک تعریف کلی، ابزارهای دسترسی، حفاظت از منابع و ساختار بخش های قابل دسترس محیط ساختمان، حفظ امکانات گردشگری همچون بندرگاه ها و حراست از خدماتی که گردشگری بر آن ها متکی است، همچون خدمات گاز، آب، برق، فاضلاب و شبکه فاضلاب را زیرپوشش قرار می دهد (تقوایی و اکبری، ۱۳۸۸: ۱۱۸) و تأسیسات گردشگری به مجموعه تجهیزاتی که مورد استفاده گردشگران داخلی و خارجی قرار می گیرد، اطلاق می شود و شامل مجموعه امکانات اقامتی، پذیرایی و تفریحی، همچون هتل ها، مهمانسراها و مسافرخانه ها، مجتمع های جهانگردی، اردوگاه های جهانگردی، رستوران ها و قهوه خانه ها و انواع تفرجگاه های تابستانی، زمستانی، ساحلی، کوهستانی و امثال آن را در برمی گیرد (تقوایی و رنجبر دستنایی، ۱۳۸۹: ۲۷). بر این اساس تعداد ۶۵ بنا (۴۱ خانه و ۲۴ بنای تاریخی) در منطقه ۱۲ تهران انتخاب و به بررسی تأسیسات گردشگری در آنها پرداخته شد (جدول ۱ و ۲).

جدول (۱): مشخصات عمارت ها و بناهای اجتماعی فرهنگی منطقه ۱۲ تهران، سال ۱۴۰۰ (ماخذ: سازمان میراث فرهنگی و سامانه جامع گردشگری تهران)

کاخ ها و بناهای اجتماعی و فرهنگی منطقه ۱۲ تهران					
ردیف	دوره	نام اثر	شماره ثبت	نوع مالکیت	کاربری فعلی
۱	قرن ۱۲ و ۱۳ ه.ق	عمارت تخت مرمر	۴۱۶	دولتی	موزه بنای تاریخی/معماری و نقاشی های دیواری (فرهنگی)

۲	قاجاریه	ساختمان موزه هنرهای ملی	۱۷۳۲	خصوصی	موزه هنری (فرهنگی)
۳	قاجاریه	عمارت باشگاه بانک ملی ایران (سردار اسعد)	۱۳۴۹	دولتی	موزه، کتابخانه، سالن نشست، نمازخانه، سرویس بهداشتی (فرهنگی)
۴	قاجاریه	عمارت کاظمی	۳۰۳۰	خصوصی	خانه موزه تهران قدیم (فرهنگی)
۵	قاجاریه - پهلوی	موزه صنعتی ۱۳ آبان	۱۶۲۲۳	خصوصی	موزه (فرهنگی)
۶	پهلوی دوم	موزه قرآن	۲۸۲۰۰	دولتی	فرهنگی
۷	قرن ۱۲ و ۱۳ ه.ق	کاخ گلستان	۴۱۷	دولتی	موزه هنری، تاریخی، مردم شناسی (فرهنگی، پذیرایی)
۸	قاجاریه	باغ نگارستان (دانشکده علوم اجتماعی)	۲۰۸۲	دانشگاه	موزه، گالری، کافه، رستوران، سرویس بهداشتی، نمازخانه، سالن همایش، کتابخانه (فرهنگی، پذیرایی)
۹	قاجاریه	عمارت مسعودیه	۲۱۹۰	دولتی	کافه مسعودیه (بازدید محوطه بیرونی)
۱۰	قاجاریه	قهوه خانه آذری	۱۵۹۰۷	خصوصی	قهوه خانه و دیزی سرا (پذیرایی)
۱۱	قاجاریه	قهوه خانه حاج علی درویش	۱۲۲۶	خصوصی	کوچک ترین قهوه خانه دنیا (پذیرایی)
۱۲	پهلوی اول	عمارت کوچه نظامیه	۱۱۲۴۴	دولتی	بوتیک هتل نظامیه (اقامت) / رستوران (پذیرایی)
۱۳	پهلوی اول	کافه و هتل نادری	۱۰۴۴۶	خصوصی	پذیرایی، اقامتی
۱۴	قاجاریه	کاروانسرای خانات	۱۰۴۱۸	خصوصی	بورس خشکبار (تجاری)
۱۵	اواخر قاجاریه	گراند هتل	۶۵۲۸	خصوصی	انبار و پاساژ لوازم برقی (تجاری)
۱۶	اواخر قاجاریه	سرای وهابیه	۱۴۶۱۷	دولتی	تجاری
۱۷	پهلوی	مسافر خانه پارس	۱۵۷۸۳	خصوصی	طبقه همکف تجاری، دیگر طبقات خالی (تجاری)
۱۸	قاجاریه	مجموعه قزاقخانه (دانشگاه هنر)	۱۸۶۷۴	دولتی	فضای دانشگاه، بازارچه های موقت صنایع دستی دانشجویان (آموزشی)
۱۹	اواخر قاجاریه	مدرسه دارالفنون	۱۷۴۸	دولتی	آموزشی، فرهنگی
۲۰	پهلوی	هنرستان دختران	۱۳۷۳۶	دولتی	آموزشی
۲۱	اواخر قاجاریه	عمارت سردر باغ ملی	۱۹۶۸	دولتی	بنای تاریخی (بازدید دارد)
۲۲	قاجاریه	خانه سرهنگ ایرج	۱۳۸۵۷	وقفی	بنای تاریخی (بازدید دارد)
۲۳	قاجاریه	موزه و کتابخانه ملک	۱۹۴۰	خصوصی	بنای تاریخی (بازدید دارد)
۲۴	پهلوی اول	ساختمان های سازمان ثبت اسناد و املاک	۹۲۶۲	خصوصی	مرکز اداری، کتابخانه، نمازخانه، سرویس بهداشتی (اداری، فرهنگی)

جدول (۲): مشخصات خانه های منطقه ۱۲ تهران، سال ۱۴۰۰ (ماخذ: سازمان میراث فرهنگی و سامانه جامع گردشگری تهران)

خانه های منطقه ۱۲ تهران					
ردیف	دوره	نام اثر	شماره ثبت	نوع مالکیت	کاربری فعلی
۱	قاجاریه	خانه قوام السلطنه	۲۰۱۴	دولتی	موزه آبگینه و سفالینه (فرهنگی)
۲	قاجاریه	خانه (زادگاه) مرحوم دکتر حسینی	۲۰۷۰	خصوصی	بخش کوچکی از خانه فرهنگسرا و بخش اصلی بدون کاربری (فرهنگی)
۳	اواخر قاجاریه	خانه مرحوم دکتر سیاوش شقاقی	۲۳۲۲	دولتی	موزه نقاشی پشت شیشه (فرهنگی)
۴	پهلوی اول	خانه استاد ابوالحسن صبا	۱۰۸۷۰	خصوصی	موزه (فرهنگی)
۵	قاجاریه	خانه امام جمعه	۱۷۷۲	دولتی	پذیرایی و فرهنگی
۶	قاجاریه	خانه و باغ اتحادیه	۱۲۰۵۷	دولتی	مرکز فرهنگی / کافه و رستوران / لوکیشن فیلم (بازدید دارد)
۷	پهلوی اول	خانه فرهنگی نوفل لوشاتو	۱۱۲۰۲	خصوصی	عمارت نمایشی و کافه (فرهنگی، پذیرایی)
۸	قاجاریه	خانه ناصرالدین میرزا	۱۲۲۱۴	خصوصی	مرمت شده با هدف تغییر کاربری به مجموعه پذیرایی (پذیرایی)
۹	قاجاریه	خانه بهره مند	۲۹۳۷۶	خصوصی	رستوران سنتی نان و نمک (پذیرایی)
۱۰	قاجاریه	خانه کوچه هفت تن	۱۰۴۱۴	خصوصی	حجره (تجاری)
۱۱	قاجاریه	خانه عزیزالسلطان (ملیچک)	۱۱۲۱۱	دولتی	بنای تاریخی (امکان بازدید ندارد)
۱۲	قاجاریه	منزل موتمن الاطباء	۳۱۰۴	خصوصی	امکان فیلم (بازدید با هماهنگی) بنای تاریخی / لوکیشن
۱۳	قاجاریه	خانه قوام الدوله (و وثوق)	۲۰۲۴	دولتی	اداری (بازدید با هماهنگی)
۱۴	قاجاریه	خانه مشیرالدوله پیرنیا	۱۸۹۹	دولتی	موسسه پژوهشی (بازدید در صورت تایید وزارت بهداشت و دانشگاه علوم پزشکی) / لوکیشن فیلم (اداری)
۱۵	اواسط قاجاریه	خانه کوچه دبیرالملک	۱۱۶۸۸	خصوصی	اداری (بازدید در ساعات اداری)
۱۶	اواخر قاجاریه	خانه رضا خان	۱۱۲۰۱	دولتی	اداری
۱۷	قاجاریه _ اوایل پهلوی	خانه دبیرالملک	۱۴۶۱۵	خصوصی	اداری (امکان بازدید در ساعات اداری)
۱۸	پهلوی اول	خانه مهربان	۱۳۳۹۰	خصوصی	بخشی اداری و بخشی برای بازدید عموم (اداری)
۱۹	پهلوی دوم	خانه امیر هوشنگ ابتهاج (ارغوان)	۲۳۸۷۸	خصوصی	اداری (بازدید محوطه بیرونی و درخت ارغوان) (اداری)
۲۰	قاجار	خانه علاءالدوله	۳۱۵۳۷	دولتی	(بازدید ندارد) در دست اقدام برای مرمت
۲۱	قاجار	خانه سردار	۳۱۰۹۶	دولتی	در حال مرمت به خانه موزه (فرهنگی)

			محمودلی تنکابنی		
۲۲	اواخر قاجاریه	خانه جلال آل احمد	۱۱۲۰۶	خصوصی	در حال احیا(فرهنگی)
۲۳	اواخر قاجاریه	خانه مستوفی الممالک	۱۵۰۵	خصوصی	لوکیشن فیلم و در دست اقدام برای مرمت(بازدید ندارد)
۲۴	قاجاریه	خانه آیت الله کاشانی	۱۳۷۳۷	خصوصی	امکان فیلم (مسکونی) بنای تاریخی / لوکیشن
۲۵	اواخر قاجاریه	خانه پروین اعتصامی	۱۴۶۱۹	خصوصی	مسکونی(در دست اقدام فضای فرهنگی)
۲۶	پهلوی اول	خانه شهریار فریبرز	۱۳۰۷۷	خصوصی	مسکونی
۲۷	قاجاریه	خانه تاریخی حسام لشگر	۱۳۷۳۹	وقفی	تنها سردر باقی مانده(در حال تخریب)
۲۸	قاجاریه	خانه نصیرالدوله (اتاق آئینه خانه)	۱۱۲۴۳	خصوصی	در حال تخریب(امکان بازدید ندارد)
۲۹	قاجاریه	خانه نصیرالدوله (آصفی)	۱۰۸۴۷	دولتی	در حال تخریب(امکان بازدید ندارد)
۳۰	قاجاریه	خانه کوچه فیروزکوهی (مطلق)	۱۳۵۶۳	خصوصی	—
۳۱	قاجاریه	خانه سید جلال الدین تهرانی	۴۵۶۸	دولتی	در تملک آستان قدس رضوی(بنای تاریخی/امکان بازدید ندارد)
۳۲	قاجاریه	خانه میرزا بزرگ نوری	۱۶۷۰۷	خصوصی	در حال تخریب(بازدید ندارد)
۳۳	قاجاریه	خانه سراج الملک	۱۸۶۷۶	خصوصی	قسمتی مسکونی، قسمتی در حال تخریب(بازدید ندارد)
۳۴	قاجار	خانه معین التجار بوشهری	۳۱۲۷۳	—	(بازدید ندارد)در اختیار بنیاد تعاون نیروی انتظامی
۳۵	قاجار	خانه فرج الله خان	۳۱۸۷۱	خصوصی	در حال تخریب(بازدید ندارد)
۳۶	اواخر قاجاریه _ پهلوی	خانه رهاوی	۱۰۴۱۷	خصوصی	در حال تخریب(تنها نمای بیرونی باقی مانده)
۳۷	اواخر قاجاریه	خانه صادق هدایت	۲۴۹۱	خصوصی	(بازدید ندارد)در اختیار بیمارستان امیر اعلم
۳۸	اوایل پهلوی	خانه مددچی	۱۰۸۵۴	خصوصی	—
۳۹	پهلوی اول	خانه لشگر نویس	۱۲۷۸۱	خصوصی	(بازدید ندارد)
۴۰	قاجاریه	خانه فخرالدوله	۱۱۲۱۴	دولتی	خانه مداحان(مذهبی)
۴۱	اواخر قاجاریه	خانه فاضل عراقی (بیمارستان دادگستری)	۲۵۶۸	دولتی	بیمارستان(درمانی)

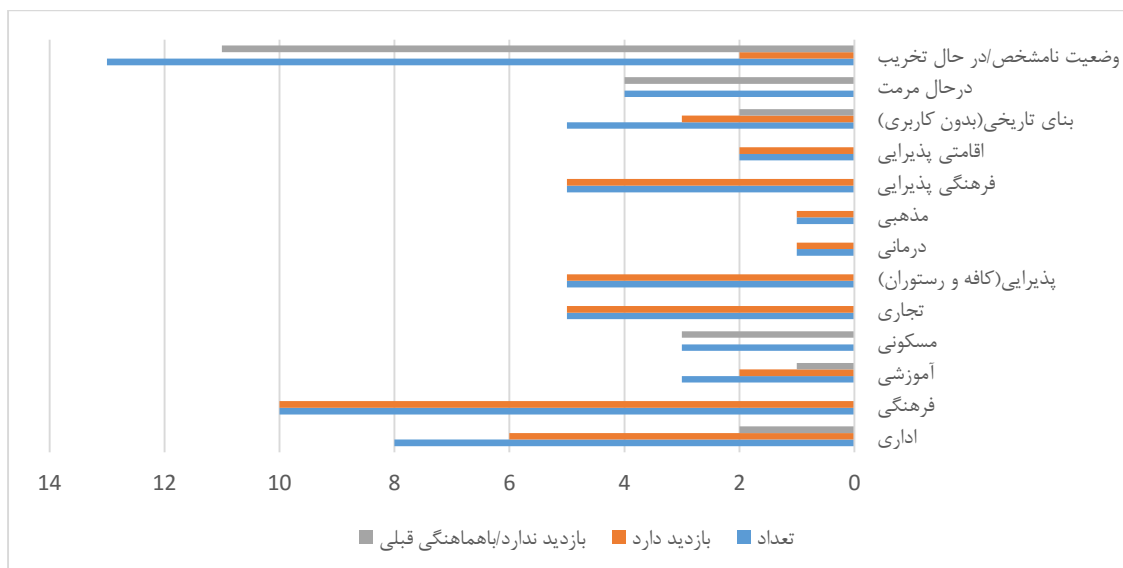

روش پژوهش

روش پژوهش براساس هدف، از نوع تحقیقات بنیادی و توسعه ای است، شیوه پژوهش نیز توصیفی-تحلیلی است؛ موضوع مورد بحث در مرحله نخست با استفاده از داده های اولیه و پایه مورد نیاز و اسناد تاریخی موجود انجام گرفته و در قسمت دوم که پژوهش بر روی نمونه های تاریخی انجام می شود، اطلاعات مورد نیاز از طریق مشاهده و مطالعات میدانی به دست آمده است در نهایت با شناخت کاربری بناها در گذشته و امروز به تحلیل آن ها در حوزه گردشگری و نتیجه گیری پرداخته است.

تجزیه و تحلیل

تجربیات جهانی بویژه در شهرهای اروپایی نشان می دهد این مراکز در صورت برنامه ریزی صحیح دارای ارزش فراوان بویژه در ارتباط با فعالیت های فرهنگی، گردشگری و تجاری هستند. تجهیز مرکز قدیم این شهرها سبب می شود این مراکز به فضاهایی مناسب برای فعالیت های اجتماعی و عمومی شهروندان تبدیل شوند. با چنین تعریفی می توان ضمن باز پیرایی بافت تاریخی شهر و جلوگیری از تداوم فرسودگی کالبدی آن، می توان طرح های توسعه گردشگری را براساس احیای مرکز تاریخی شهر تعریف کرد. به نظر می رسد تنها در این صورت می توان مرکز تاریخی شهر را به عنوان قلب فرهنگ و تاریخ و گردشگری شهر تهران، حیات مجدد بخشید و آن را به جریان زندگی و فعالیت شهر بازگرداند.

نمودار (۱): کاربری و امکان بازدید بناهای مورد مطالعه (ماخذ: نگارندگان)

جدول (۳): طبقه بندی کاربری بناهای مورد بررسی (ماخذ: نگارندگان)

طبقه بندی کاربری	تعداد	بازدید دارد	بازدید ندارد/باهماهنگی قبلی
اداری	۸	۶	۲
فرهنگی	۱۰	۱۰	۰
آموزشی	۳	۲	۱
مسکونی	۳	۰	۳

۰	۵	۵	تجاری
۰	۵	۵	پذیرایی (کافه و رستوران)
۰	۱	۱	درمانی
۰	۱	۱	مذهبی
۰	۵	۵	فرهنگی پذیرایی
۰	۲	۲	اقامتی پذیرایی
۲	۳	۵	بنای تاریخی (بدون کاربری)
۴	۰	۴	در حال مرمت
۱۱	۲	۱۳	وضعیت نامشخص/در حال تخریب

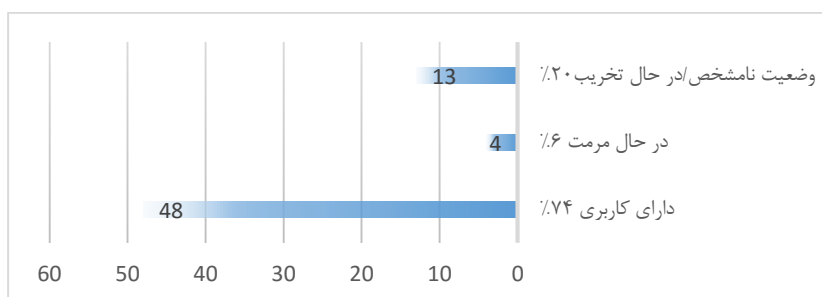
با توجه به بررسی بناهای تاریخی و تاسیسات گردشگری در آن‌ها، بیشترین تعداد بنا در درجه اول، کاربری فرهنگی و فرهنگی پذیرایی، (موزه، فرهنگسرا، کتابخانه، کافه، رستوران و ...)، در درجه دوم کاربری اداری و در درجه سوم پذیرایی و تجاری را به خود اختصاص داده اند (نمودار ۱ و جدول ۳). علاوه بر آن بررسی های انجام شده نشان می‌دهد بناهایی که دارای کاربری های فرهنگی، تجاری و پذیرایی هستند (تصویر ۶ و ۷)، کاملاً امکان بازدید از آن‌ها فراهم است. در صورتی که بناهایی با کاربری اداری یا قابل بازدید نبوده و یا فقط در ساعات اداری و بعضاً با هماهنگی قابل بازدید می باشند. بنابراین می توان گفت، کیفیت گردشگری بناهای تاریخی با انتخاب کاربری صحیح بناها می تواند تقویت شود. همچنین سهم کاربری اقامتی پذیرایی با توجه به رشد صنعت گردشگری در این مناطق نیاز به توجه بیشتری دارد.

شکل (۷): موزه آبگینه
(ماخذ: یوسفی، ۱۳۹۸)

شکل (۶): کاخ موزه گلستان
(ماخذ: یوسفی، ۱۳۹۸)

نمودار (۲): نمودار وضعیت بناهای مورد مطالعه (ماخذ: نگارنگان)

سهم بناهای در حال تخریب یا با وضعیت نامشخص ۲۰ درصد از کل بناهای مورد بررسی بوده است بنابراین با توجه به اینکه از این درصد تعدادی در حال تخریب می باشند برنامه ریزی برای احیا و مرمت آنها ضروری بنظر می رسد (نمودار ۲). همچنین از بین بناهای دارای کاربری و یا در حال مرمت نیز می توان با توجه به کاربری پیشین بنا و یا بررسی بناها و کاربری های اطراف آنها به کارکردی مناسب برای خود بنای تاریخی مورد نظر رسید، به عنوان مثال؛ خانه امیر هوشنگ ابتهاج که به واسطه درخت ارغوان آن و شعری که در این باره سروده شده است به خانه ارغوان نام گذاری شده و زمانی دوره می شاعران بوده می توانست در این جهت کارکردی ارتقا یافته تر به خود بگیرد و به فضایی فرهنگی تبدیل شود اما امروزه شاهد کاربری اداری برای این بنا هستیم همچنین خانه میرزا بزرگ نوری که از خوشنویسان دربار بوده و امروزه در حال تخریب است می توانست به خانه خوشنویسان تبدیل شده و در این جهت فعالیت خود را از سر بگیرد. با بررسی کاربری های اطراف بنا نیز می توان به خانه کوچه هفت تن اشاره کرد خانه ای که بواسطه بافت بازار اطرافش و خواست مالکین در جهت تخریب و ساخت پاساژ پیش رفت و اکنون حجره مالک این بنا است می توانست کاربری پذیرایی و کافه رستوران را به خود اختصاص دهد.

نتیجه گیری

با بررسی دوره قاجار در سه دوره می توان دریافت در دوره اول هنر و معماری کماکان تحت تاثیر اندیشه های سنتی بوده و صرفا پذیرای برخی تزئینات از هنر غربی شده بود، در دوره دوم تاثیر پذیری از الگوهای غربی افزایش می باید و علاوه بر تزئینات شاهد نفوذ برخی المان ها و شیوه های اجرا در معماری بومی و سنتی هستیم که این تغییرات در بناهای سلطنتی و یا عمارت های قشر مرفه بیشتر رخ می دهد اما همچنان وفا داری به الگوهای بومی و سنتی چشمگیرتر است و در نهایت در دوره سوم معماری تحولی بیش از پیش داشته و بناهای این دوره نه تنها در ظاهر پیرو سبک نئوکلاسیک هستند بلکه در برخی جانمایی ها و تعاریف فضایی نیز دیده می شوند. تقلید از معماری اروپایی و روسی در دوران رضا شاه نیز ادامه پیدا کرد و به عبارتی دیگر نه تنها فضای معماری بلکه انواع فضاهای شهری نیز از این تحول و دگرگونی تاثیر پذیرفتند در این زمان شاهد ساختمان های حکومتی و دولتی از جمله ساختمان تلگرافخانه و عمارت بلدیه در میدان توپخانه هستیم. معماری دوره پهلوی اول و دوم این واقعیت را نشان می دهد که با توجه به سرعت مدرنیزاسیون در ایران انطباق بین معماری سنتی و مدرن انجام نپذیرفته و در روند این تحولات مهم ترین تاثیر در بناهای دولتی و عمومی به دلیل اهمیت آنها در سطح کلان شهری بوده است.

با توجه به بناهایی که در هر دوره از تاریخ شکل گرفته و تعدادی از آنها امروزه در کاربری خود همچنان باقی مانده از جمله بناهای مذهبی این مقاله به بررسی بناها از بین، خانه ها، عمارت ها و ساختمان هایی پرداخته که کاربری آنها امروزه تعیین و دستخوش تغییر بیشتری شده، حکومت ها در طی دوران قاجار تا پهلوی دوم تاثیر مستقیم بر معماری خانه های مسکونی داشته اند. از طرفی خانه به عنوان کوچکترین جزء از ساختمان های شهری اولین مکان برای نمود آیت های هویتی و شخصیتی هر ملت بوده است.

بررسی بناهای مورد مطالعه نشان می دهد برخی از این بناها که دارای صاحبان خصوصی هستند در حال حاضر مالکان خصوصی اصرار به خارج ساختن این بناها از فهرست آثار ملی دارند همچنین مزایده بناها که به نیت حفظ میراث فرهنگی انجام می شود در نهایت سرمایه گذار قصد انتفاع مادی داشته و اینگونه از رنگ و بوی فرهنگی کم و بر ابعاد تجاری این مکان ها افزوده می شود. اما با توجه به لزوم رشد و ارتقا کیفیت گردشگری یکی از راه ها برای بهبود این وضعیت در منطقه، همکاری بخش خصوصی با نهادهای دولتی است. این همکاری علاوه بر احیای فضاهای تاریخی و یادمانی از طریق

مرمت آن‌ها و ایجاد فضای فرهنگی در این مناطق می‌تواند با ایجاد محور گردشگری مناسب در این مناطق که پتانسیل آن به واسطه بناهای تاریخی زیادی که وجود دارد بالا است و همچنین اجرای طرح‌های تشویقی و ترقیبی (تبلیغات، تخفیف و ...) و یا بهبود وضعیت خدمات گردشگری (از طریق تورها و ...)، برای ارتقا کیفیت گردشگری در این مناطق انجام شود. همچنین بررسی‌های انجام شده نشان داد که کاربری فرهنگی، اداری، پذیرایی و تجاری بیشترین تعداد بنا را به خود اختصاص داده که در این بین کمبود فضاهای اقامتی و پذیرایی با توجه به رشد گردشگری حس می‌شود. از افق‌های تحقیقاتی که برای ادامه و توسعه این تحقیق وجود دارد می‌توان به تبیین برخورد با بافت اطراف و کاربری پیشین بنا در جهت ایجاد کارکردی مناسب برای ساختمان‌های تاریخی پس از اتمام مرمت و احیای آن‌ها و همچنین بررسی و شناخت کاربری‌های جدید و خلاق که در جهت جذب گردشگر باشد، اشاره کرد. این مقاله در راستای پژوهش‌های جانبی مرتبط با موضوع گردشگری که از متغیرهای اصلی عنوان پایانامه کارشناسی ارشد نویسنده سوم می‌باشد، به کمک اساتید راهنما و مشاور ردیف اول و دوم گردآوری شده است.

مراجع

- افشاراصل، م، خسروی، م، (۱۳۷۷) "معماری ایران در دوره ی قاجار"، هنر، شماره ی ۳۶، از ۱۲۰ تا ۱۳۸.
- بانی مسعود، امیر، (۱۳۸۸) "معماری معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)"، نشر هنری معماری قرن، تهران.
- بوذری، س.، و خلیفه، ا.، و بابکی نژاد، م. (۱۳۹۲) "تبیین نقش بازار بزرگ تهران در توسعه گردشگری شهری تهران". جغرافیایی سرزمین. ۱۰ (۳۸)، ۶۳-۸۰.
- بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۷). هویت شهر (نگاهی به هویت معماری تهران)، موسسه نشر شهر تهران.
- بهرامی، م. (۱۳۲۷) صنایع ایران ظروف سفالین، (چاپ یکم)، انتشارات دانشگاه تهران.
- پوراحمد، ا. و احمدی فرد، ن. (۱۳۹۷) "بررسی نقش گردشگری خلاق در بازآفرینی بافت تاریخی (مطالعه ی موردی: منطقه ی ۱۲ شهر تهران)"، پژوهش های جغرافیای برنامه ریزی شهری، ۶ (۱)، ۷۵-۹۰.
- پوپ، آ (۱۳۸۷) سیری در هنر ایران، ترجمه فاطمه کریمی، انتشارات علمی و فرهنگی.
- تقوایی، مسعود، اکبری، محمود، (۱۳۸۸)، مقدمه ای بر برنامه ریزی و مدیریت گردشگری شهری، اصفهان، پیام علوی.
- تقوایی، مسعود؛ رنجبر دستنایی، محمود (۱۳۸۹) "تحلیلی بر پراکنش امکانات و خدمات مسیر گردشگری شمال شرق استان چهارمحال و بختیاری"، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال اول، شماره اول، صص ۸۴-۲۱.
- حسن، ز. م. (۱۳۷۷) هنر ایران، (چاپ یکم)، انتشارات صدای معاصر.
- حشمتی، ا. و دولت آبادی، ف. (۱۳۹۹) "مقدمه ای بر شناخت معماری کاخ های تهران در دوره قاجار"، فصلنامه علمی مطالعات باستان شناسی پارسه، ۱۴ (۴)، ۱۶۷-۱۸۳.
- حق جو، ا. و سلطان زاده، ح. و تهرانی، ف. و آیوازیان، س. (۱۳۹۸) "گرایش ها و رویکردهای نظری معماری بناهای دولتی و حکومتی دوره پهلوی اول و دوم". مطالعات هنر اسلامی، ۱۵ (۳۴)، ۱۵۴-۱۷۰.
- خلیلی پور، ا. و طاووسی، م. و نیستانی، ج. (۱۳۹۱). عمارت عالی قاپو و عمارت شمس العماره: شباهت ها و تفاوت ها. نقش مایه، ۵ (۱۳)، ۷-۱۶.
- رستمی، قهرمان (۱۳۸۶). «بررسی توان های توریستی تهران بزرگ و راههای توسعه آن» - پایان نامه، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران
- رهنمایی، م. و ملک نیا، م. و جهانیان، م. (۱۳۹۰) "نقش محورهای فرهنگی و تاریخی منطقه ۱۲ در توسعه گردشگری شهر تهران"، نگرش های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۳ (۴)، ۸۳-۱۰۱.
- سامانه جامع گردشگری تهران، (۱۴۰۰)، <https://visit.tehran.ir>
- سلیمانی معزو، (۱۳۹۶) "کلیاتی بر جایگاه اقتصادی شهر ری و تحولات آن در دوران اسلامی"، کنفرانس پژوهش های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران، دوره ۱.
- شاهرودی، م. (۱۳۹۴) "تاثیر تعاملات فرهنگی ایران و اروپا بر معماری ایران در دوره ی قاجار (نمونه ی موردی: مجموعه ساختمان های کاخ گلستان)"، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران.
- شعبانی فرد، محمد، پوراحمد، احمد، حسینی، علیرشیدی، مصطفی. (۱۳۸۸) "بررسی سنجش ظرفیت پذیرش گردشگری شهری و مدلسازی شهرهای گردشگری پایدار از بعد کالبدی (نمونه موردی: منطقه ۱۲ تهران)"،

- نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ج ۱۱، ش ۱۴، صص ۷۴-۴۷.
- شفیع ثابت، ن. و هراتی فرد، س. و نوری کرمانی، ع. (۱۳۹۱) "تأثیر اطلاع رسانی گردشگری دفاتر خدمات مسافرتی شهر تهران در تحولات نظام فضایی گردشگری منطقه تهران". جغرافیا، ۱۰ (۳۴)، ۱۲۳-۱۳۹.
 - شیعه، ا. (۱۳۸۸). با شهر و منطقه در ایران، (چاپ ششم)، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
 - صباغیان، ا. خالون، (۱۳۹۴) "تحلیل استخوانبندی منطقه تجریش"، کنفرانس بین الملل معماری، شهرسازی، عمران، هنر و محیط زیست، دوره ۱.
 - عاملی، س. و خلقتی، م. (۱۳۹۱) "مدیریت دو فضایی گردشگری با تأکید بر شهر مجازی توریستی تاریخی تهران جاذبه های مادی و معنوی". مدیریت دولتی، ۴ (۹)، ۶۳-۸۲.
 - قبادیان، و. (۱۳۹۲) سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران (چاپ دوم)، انتشارات علم معمار.
 - قبادیان، و. کیانی، م. (۱۳۹۱) "خاستگاه معماری مدرن در تهران بررسی و شناخت اولین بنای سبک معماری مدرن در پایتخت کشور"، دوفصلنامه دانشگاه هنر، شماره ۱۱، ۵۷-۳۹.
 - قدیانی، ع. (۱۳۷۹) جغرافیای تاریخی ری، انتشارات آرون.
 - قیومی بیدهندی، م. و موسوی، س. (۱۳۹۷). "معماری مدرسه ی دارالفنون و دگرگونی های آن در دوره ی قاجاریان". نامه معماری و شهرسازی، ۱۰ (۲۰)، ۹۹-۱۲۸.
 - کمالی، م. (۱۳۸۹) "بررسی معماری دوره ی قاجار"، دو فصلنامه ی تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، سال پنجم، شماره ۴، از ۴۷ تا ۵۴.
 - کیانی، م. (۱۳۷۷). سفال و سفالگری در ایران، (چاپ یکم)، انتشارات نسیم دانش.
 - گردیزی، ا. (۱۳۶۳) تاریخ گردیزی، (چاپ یکم)، انتشارات دنیای کتاب.
 - موحد، ع. و شماعتی، ع. و زنگانه، ا. (۱۳۹۱) "بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی (مطالعه موردی: شهر ری)"، برنامه ریزی منطقه ای، ۲ (۵)، ۳۷-۵۱.
 - مهندسان مشاور باوند، (۱۳۸۵). طرح تفضیلی منطقه ۱۲ تهران، وزارت مسکن و شهرسازی شهرداری تهران، ۱۵-۴۰.
 - منتظر، ب. و سلطان زاده، ح. و حسینی، س. (۱۳۹۸). "تبیین تأثیر معماری نئوکلاسیک قرن ۱۸ و ۱۹ روسیه بر معماری بناهای اداری-خدماتی ایران (دوره ی قاجار و پهلوی اول)"، باغ نظر، ۱۶ (۷۰)، ۷۳-۸۶.
 - میراث فرهنگی و گردشگری ایران، (۱۴۰۰)، پایگاه اطلاع رسانی اداره کل امور موزه ها، [/https://www.mcth.ir](https://www.mcth.ir)
 - میراث فرهنگی و گردشگری تهران، (۱۴۰۰). لیست آثار ثبتی منطقه تهران، [/https://tehran.mcth.ir](https://tehran.mcth.ir)
 - نظریان، اصغر (۱۳۸۶) جغرافیای شهری ایران، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
 - یوسفی، ف. (۱۳۹۸) تهران شهر موزه ها: پژوهشی پیرامون موزه های مناطق ۲۲ گانه تهران، (چاپ یکم)، انتشارات پرستوی سفید.